

uitputtend glossarium samengesteld. In beknopte vorm is dit als appendix toegevoegd; in aanzienlijk uitgebreidere vorm, weldoordacht en gebruikersvriendelijk, tevens als programma op diskette. Kool stelt vast dat in de loop van de tijd steeds meer synoniemen in gebruik kwamen, aangezien schrijvers voortdurend aan elkaar ontleenden.

Het boek biedt eigenlijk een aantal deelstudies. De schrijfster heeft niet een duidelijke vraag aan de hand waarvan zij haar bronnen kiest. Zij stelt een bepaald corpus van literatuur centraal (wellicht hangt dit samen met haar achtergrond in de neerlandistiek) en wil dat uitputtend beschrijven. Gevolg is dat bronnen en onderzoeksvragen niet altijd geheel op elkaar aansluiten. Waar Kool de onderlinge afhankelijkheid van de rekenboeken bespreekt, komen onvermijdelijk ook buitenlandse of Latijnse werken ter tafel, maar die worden verder niet besproken. In het stuk over de rekentaal daarentegen suggereert Kool dat haar materiaal voor de vijftiende eeuw, waar het nogal lacuneus is, zou kunnen worden aangevuld met onderzoek naar rekeningen en kasboeken (307). Voor de zestiende eeuw zou dit trouwens ook interessante aanvullingen kunnen opleveren. Ondanks de vele nuttige inzichten is dit boek meer een beschrijving en inventarisatie, zowel van de rekenkundige als de taalkundige aspecten van dit corpus, dan een grondige historische analyse. Voor het antwoord op interessante vragen verwijst de schrijfster de lezer vaak uitdrukkelijk door naar toekomstig onderzoek. De beschrijving is echter buitengewoon helder; Kool heeft duidelijk veel didactische ervaring. En de grondigheid en gedegenheid van de inventarisatie verdienen alle lof.

Rienk Vermij

N. Scott Amos, A. Pettegree, H. van Nierop, ed., *The education of a christian society. Humanism and the Reformation in Britain and the Netherlands. Papers delivered to the thirteenth Anglo-Dutch historical conference, 1997* (St. Andrews studies in Reformation history; Aldershot, [etc.]: Ashgate, 1999, xii + 274 biz., £49,50, ISBN 0 7546 0001 7).

Wie wél eens een congres heeft georganiseerd en vervolgens een bundel met de daar gehouden voordrachten heeft moeten redigeren, weet hoe moeilijk het kan zijn zo'n boek een optimale thematische samenhang te geven. In de hier te bespreken congresbundel, de laatste in de veertig jaar geleden begonnen reeks 'Britain and the Netherlands', staan tal van alleraardigste stukken over allerlei aspecten van de geschiedenis van Groot-Brittannië en de Nederlanden, voornamelijk in de zestiende eeuw. De veelbelovende ondertitel 'Humanism and the Reformation in Britain and the Netherlands' wordt echter geenszins waargemaakt. De Britten hebben daarbij meer dan de Nederlanders hun best gedaan bij het opgegeven thema te blijven. Zij hadden het echter ook aanzienlijk makkelijker. De verhouding tussen humanisme en reformatie is in Groot-Brittannië immers allang onderwerp van onderzoek. De Britse auteurs van de bundel konden dus putten uit een rijke historiografische bron en daar eventueel eigen, op onderzoek gebaseerde, conclusies aan toevoegen. Dat hebben ze ook gedaan. De Nederlanders daarentegen kennen een even gevarieerde als uitvoerige geschiedschrijving van de reformatie en een gestadig groeiende hoeveelheid bijdragen over het humanisme in de Lage Landen die nu eens niet alleen maar over Erasmus gaan. De samenhang tussen het een en het ander wordt echter in ons land nog nauwelijks bestudeerd. Vandaar dat de meeste Nederlandse auteurs niet veel verder komen dan een — op zich goede — presentatie van hun eigen onderzoek dat soms meer met het humanisme, soms meer met de reformatie te maken heeft, maar zelden met beide tegelijk.

Dus is dit een onevenwichtige bundel geworden, hoezeer Andrew Pettegree in het inleidende eerste hoofdstuk ook zijn best doet het gebodene aan elkaar te praten. Het fraaie artikel van

Richard Rex over de rol van Engelse humanisten in de reformatie, waarin hij *en passant* polemiseert tegen de neiging van sommigen Engels humanisme met erasmianisme te laten samenvallen, heeft geen Nederlandse tegenhanger. George Bernard, Greg Walkeren Christopher J. Bradshaw droegen stukken bij over respectievelijk de erasmiaans gekleurde persoonlijke vroomheid van Hendrik VIII, literaire reacties van de geestelijke erfgenamen van Thomas More (Thomas Elyot bijvoorbeeld) op de reformatie van Hendrik VIII en de dilemma's ontstaan door de noodzaak te kiezen tussen de ware religie en gehoorzaamheid aan deze koning die door Engelse ballingen werden verwoord. Belangwekkend, maar ver van het eigenlijke thema afstaand is het artikel van Jane Dawson over de edele Schotse Campbells en de vestiging van het protestantisme in Schotland.

De Nederlandse auteurs schreven over zeer diverse onderwerpen. Het dichtst in de buurt van het opgegeven thema komt Karel Bostoen met zijn grondige en belangwekkende behandeling van een bekende erasmiaanse satire op misstanden in de katholieke kerk, de *Historie van broeder Cornelis* (1569). Guido Marnefs doorwrochte bijdrage over het wonderjaar gaat over het streven van de calvinisten in die tijd en heeft net zo weinig met humanisme te maken als Wiebe Bergsma's korte en heldere samenvatting van het vaak wat haperige protestantiseringsproces in de drie noordelijkste provincies van de Nederlanden, Friesland, Groningen en Drenthe. Daarentegen spreekt Karin Tilmans weer wel over het Nederlandse humanisme, en vooral over het prille begin van de politieke theorie, maar niet over de reformatie. Ilja Veldman tenslotte droeg een prachtig artikel bij over godsdienstige propaganda in de zestiende-eeuwse Nederlanden zoals die in prenten en tekeningen tot uiting komt. Het humanisme komt daar zeker af en toe om de hoek kijken, maar eigenlijk komt dit artikel ook uit een andere wereld dan die van de verhouding tussen godsdienstige hervormingen en de ontwikkelingen in het zestiende-eeuwse humanisme in Groot-Brittannië en de Nederlanden.

M. E. H. N. Mout

A. Schuttelaars, *Heren van de Raad. Bestuurlijke elite van 's-Hertogenbosch in de stedelijke samenleving, 1500-1580* (Dissertatie Nijmegen 1998; Nijmegen: Nijmegen university press, 1998, xxvi + 533 blz., f55,-, ISBN 90 5710 054 1).

De regering van 's-Hertogenbosch werd tot 1794 uitgeoefend door een raad, die uit drie leden bestond. De schepenen — aanvankelijk zeven, na 1525 negen in getal en belast met rechtspraak en dagelijks bestuur — vormden samen met de schepenen van het afgelopen jaar het eerste lid van de raad. Het tweede lid werd gevormd door allen die ooit eerder schepenen waren geweest. Samen werden de eerste twee leden de 'heren van de raad' genoemd. Dit gezelschap van schepenen en oud-schepenen vormde de bestuurlijke elite van de stad. Het derde lid bestond uit de dekens van de ambachtsgilden en vertegenwoordigde de gewone bevolking. De politieke top van 280 personen die tussen 1500 en 1580 werkzaam waren als schepenen, rentmeester of pensionaris vormt het onderwerp van de Nijmeegse dissertatie van Anton Schuttelaars.

Uit het buitengewoon grondig uitgevoerde onderzoek blijkt dat de Bossche machtigen ook de Bossche rijken waren. Vrijwel alle onderzochte bestuurders behoorden tot de meest vermogende tien procent van de bevolking, hoewel niet omgekeerd alle rijken tot schepenen werden gekozen. De correlatie tussen rijkdom en macht is niet verwonderlijk. Niet alleen schreef het Bossche stadsrecht voor dat uitsluitend de meest kapitaalkrachtige en notabele mannen als schepenen konden dienen; ook in de praktijk moesten de magistraten over heel wat inkomen uit vermogen beschikken, want het schependom was bepaald geen sinecure. Schuttelaars berekent dat op